

szokások, gondolati beidegződések igáját leveszi az emberek nyakáról, mikor mer végre mindenki úgy élni, ahogy a több-kevesebb nehézség árán immár megteremtett külső körülmények megengednék, ha ugyanakkor a bennünk levő belsők nem akadályoznák?

A Névnap kitűnő írás. Igaz, hogy mondatszerkesztése, stílusa helyenként kissé gondatlan, de párbeszédeinek hangneme eredendően egyéni, s ami a lényeg: igazi epikus mű, amelyben a külső meg a szereplők gondolati és lelkivilágában lejátszódó belső történéseket egyaránt megtaláljuk, méghozzá úgy, hogy mindig a belsők a lényegesebbek. Ha csak ez az egy jó írás lenne a Névnap című kötetben, már akkor is irodalmunk, könyvkiadásunk nyereségének kellene tartanunk. (*Magvető, 1972.*)

MÁTYÁS ISTVÁN

Gergely András: Széchenyi eszmerendszerének kialakulása

1959-ben Barta István szerkesztésében és bevezető tanulmányával a Gondolat Kiadó megjelentette *Széchenyi István válogatott írásait*. E kiadás jelentőségét növeli, hogy fordulópontot jelentett Széchenyi felszabadulás utáni értékelésében. Barta a *Széchenyi-kérdést* boncolgató bevezetőjében érzékeltette, hogy a marxista történettudomány a Széchenyi-értékelés súlypontjául a húszas-harmincas években kifejtett tevékenységét tekinti, ellentétben korábbi állásfoglalásával, mely a 40-es években tanúsított magatartása miatt a korábbi Széchenyit is elutasította. „Nem azt a Széchenyit tiszteljük, aki a negyvenes években a forradalom felé haladó fejlődés elé vetette magát, hogy megállítsa, hanem azt a Széchenyit állítjuk példaképül ifjúságunk elé, aki a húszas-harmincas években minden kortársánál' világosabban ismerte fel a kor szükségleteit, s forradalmi tartalmú munkáival, haladó kezdeményezéseivel akarva-akaratlan elindítója lett a 48-as polgári forradalomhoz vezető fejlődésnek.”

Az előszó keltétől másfél évtized telt el. Mennyiben áll Széchenyi cselekvésre, gondolkodásra buzdító példaként ifjúságunk előtt? A „forradalmi tartalmú” munkák nem cím szerint ismeretesek-e csupán? A *Hitel, Világ, Stádium* több-e az iskola fülnek három, kissé misztikusnak hangzó szónál? Széchenyi nevéhez szinte automatikusan kapcsolódik ez a három könyvcím — a mögöttes tartalom nélkül. Baj ez, még ha tartalomként észrevétlenül érinti mindennapjainkat a Lánchíd, az Akadémia, vagy az országutat szegélyező szederfasor. Baj, mert politikai, társadalmi gondolkodásunk alapjait Széchenyinek — és Zrínyinek és II. Rákóczi Ferencnek — a közösség ügyét lelkiismeretesen és színvonalasan felölelő munkáival is hathatósan erősíteni lehetne. A *Hitel, Világ* és a *Stádium* gondolatébresztő, részleteiben pedig *izgalmas* olvasmány.

Meggyőzően bizonyítja ezt Gergely Andrásnak a Történettudományi Intézet *Értekezések* sorozatában megjelent munkája: *Széchenyi eszmerendszerének kialakulása*. A történelem szak mellett filozófiát végzett — Szegedről elszármazott — fiatal történész Széchenyi gondolkodásának tartalmát, e tartalom alakulását, fejlődését elemzi és kíséri végig az 1830-as évek közepéig, addig az időpontig, ameddig „kialakul koncepciója, amely (...) bizonyos határok között, az alapelvek változatlansága mellett, további módosulásokra és alkalmazkodásra képes”.

Gergely András értekezésében egyforma aránnyal szerepel a három nagy mű elemzése és a Széchenyi Ferenc örökségétől az 1828-as döntő élményig — (hitel-

kérelmének elutasításáig) — tárgyalt pályaszakasz. A szerző a doktori disszertációk iránti kételyeinek lefegyverző felkészültséggel, tájékozottsággal és biztonsággal ragadja meg Széchenyi életének azokat a gondolatszárait, amelyek végül is a *Hitel* megírásával gyűjtőszínőrré sodródtak.

Milyen élmények térítették el Széchenyi Istvánt attól a szokványos arisztokratapályától, életviteltől, amelyen végigszuszogva testvérei — Lajos és Pál — is dicstelenül eltűntek osztályuk történelmi süllyesztőjében? Mi volt az a gondolatforrás, amely álamosta a birodalom arisztokratáira jellemző kozmopolita közönyét? A napóleoni csatamezők borzalmi? Anglia? A szerencsétlen szerelmek? Wesselényivel kötött barátsága? Vagy talán leromlott anyagi helyzete ösztökélte elsődlegesen cselekvésre? A szerző rövid fejezetekben ad választ ezekre a kérdésekre.

Útja az 1825-ös országgyűlésen tett híres megajánlása — („...hogy hazám iránti ragaszkodásomat bebizonyítsam, felajánlom itt nyilvánosan összes jószágaim egyévi jövedelmét a nemzeti szellem felvirágzására.”) — után sem volt dilemma nélküli. Néhány héttel az említett országgyűlés megnyitása előtt dél-franciaországi útja során a következő sorokat jegyezte föl: „Minden nap más gondolattal ébredek. Egyszer lángolok a világ bebarangolásáért; máskor a régi szokások reformátora, új alkotmányok alkotója szeretnék lenni. Néha arra ébredek, hogy mint házas embernek falun kellene laknom, s gazdálkodva vagyont gyűjtenem. Sokszor azt hiszem egész életem Párizs és London között fog lefolyni. Nagy ritkán még az ezredem után is sóvárgok.”

Metternich éppen fényes katonai karrier lehetőségének felvillantásával akarja a politikai pályától eltéríteni alig néhány nappal az országgyűlésen magyarul történt nevezetes felszólalása után. De nem sikerül ez még katonai behívó árán se. Széchenyi néhány hónap múlva lemond a katonai pályáról. Minden energiáját az országban uralkodó állapotok megváltoztatására fordítja, akár a társadalmi cselekvés síkjait nézzük, akár elméleti felkészülésébe nyerünk bepillantást.

1828 márciusában megjelenik első nagyobb lélegzetű munkája, a *Lovakrul*, melynek tárgya a hazai lótenyésztés fellendítése. „Nemcsak tárgyválasztásában, konkrét megoldásaiban is saját élettapasztalatait, saját életsorsát igyekszik általánosítani” — összegezi tárgyra vonatkozó elemzését Gergely, s ez a fontos és találó megállapítása általánosan jellemző Széchenyi több elméleti munkájára is. *Eszményeinek* alapja mindig a *valóság*. Érvként Anglia példája szolgál. Az angol *valóság* a magyar *valóság* talajáról nézve *eszmény*. Eszményei az emberiség haladásának, boldogulásának csomópontjai. Ahogy az emberiség *haladásában* hisz, éppúgy bízik a *magyar nemzetiség tökéletesedésében* is. Azáltal, hogy „alárendeli a nemzetet az egyetemes fejlődésnek (...) nacionalizmusa minden öncélúságot, merevséget, sovinizmust nélkülöz. »Egy« nemzetet kíván megtartani — egyet a sok közül, mert minden nemzet egyformán gazdagíthatja az emberiség értékeit”. Ebből következik, „hogy az egyén, a nemzet és az emberiség hármasság összefüggésében az *egyén* számára a nemzet a legfontosabb. Olyan közösséget jelent, amely egyéniségének kialakításához és tevékenységének eredményességéhez egyaránt a legbiztosabb alapot nyújtja”. Erre maga Széchenyi István a legközvetlenebb példa.

Széchenyi eszmerendszerének kialakulásához személyes tapasztalatain túl olvasmányai is nagymértékben hozzájárultak. Voltaire, Montesquieu, Smith, Young, Bentham, Rousseau, Herder művei is meghatározó hatással voltak rá, de jól ismerte korának csaknem minden jelentősebb gondolkodóját, íróját, s meritett munkáikból is. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül vallásosságát — (megjegyezve, hogy ennek immanens volta nagy belső mozgásszabadságot biztosított számára) —, s a magyar nemzethez, mint *fiatal nemzethez* való közeledését sem. Az, hogy a különböző korú nemzetek és az emberi élet szakaszai között párhuzamot vont, kínálja a párhuzam kiterjesztését, vagyis azt, hogy a fiatal emberhez hasonlóan nevelhetők a fiatal korú nemzetek is. Ebben gyökerezik Széchenyi optimizmusa, a *Hitel* lezáró híres mondata: *Sokan azt gondolják: Magyarország — v o l t ; — én szeretem azt hinni: l e s z !*

A *Hitel* alap gondolata, hogy — Barta Istvánt idézve — „Magyarország sokkal szegényebb, mint földjének gazdagsága és lakóinak képességei alapján lennie kel-

lene.” Gergely András a *Hitel* szerkezetének fölvázolásával kezdi a mű elemzését, mely a *Lovakrullal* ellentétben nem *lineáris-párhuzamos*, hanem *körkörös*: „Széchenyi a hitel kérdése, mint központi kérdés körül járja végig a magyar társadalom különböző rétegeinek problémáit, s kör középpontja irányában nyújt kitekintést, ad magyarázatot: Minden társadalmi jelenségnek a hitel híja az igazi, végső oka.” E „társadalmi jelenségek” fejezetcímszerűen és alcímszerűen megtalálhatók a *Hitel*-ben. (A magyar birtokos szegényebb, mint birtokához képest lennie kellene; A magyar nem bírja magát olyan jól, mint körülményei engednék; A magyar gazda ma nem viheti mezeit a lehető legmagasb virágzásra; stb.) A szerző részleteiben is „kiegyenesíti” az egyes köröket, így közelítve meg a középpontot, s lépésenként tisztázza a könyv anyagában fölbukkant fogalmakat és problémákat, pl. a magyar birtokos és magyar gazda közötti különbséget, a társadalom és haladás kérdését, a magyar rendiség átalakításának problematikáját, az intézmények létrehozásának szükségességét. Gergely András a *Hitel* jelentőségét a következőkben látja: „Széchenyi a *Hitel*-ben a kezdetet, a *minimálprogramot*, amelyet az egész rendszer működésbehozásához elengedhetetlennek tart, expressis verbis a hiteltörvény megvalósításában, illetve egyértelmű megfogalmazás nélkül a feudalizmus legtöbb alapintézményének lerombolásában jelöli meg.”

E műhöz képest a *Világ* nem jelent olyan előrelépést, mint a *Világgal* összevetve a *Stádium*. Ez természetes is, hiszen Dessewffy *Taglatatára* válaszolva Széchenyi *Hitel*-beli tételeit fejti ki elsősorban a *Világ* lapjain. Ezzel szemben a *Stádium* a *Hitel*-ben felsorolt problémákra megoldást jelentő teendőket foglalja össze — *12 törvényben*. E teendőkkel Széchenyi valószínűleg már a *Hitel* írásakor is tisztában volt, de a forradalmi jellegű feladatok sokaságával nem akarta a nemzet lassan felszabaduló energiáit veszélyeztetni. Hogy Széchenyi 1831-ben mégis a *Stádium* megírására szánta el magát, arra nyilván a nyáron lezajlott parasztfelkelés sarkallta. A *revolúció* lehetősége közvetlenül felvillant előtte. Tevékenységét pedig már a kezdetektől meghatározta a forradalomtól való férelme is, mely szerinte nemcsak birtokostársaira, de az egész magyar nemzetre pusztulást hozna. A *Stádium* forradalmi jelentőségű „törvényeinek” nyilvánosságra hozásával, s realizálásával akarta a forradalmat elkerülni.

A *Hitel*, *Világ* és a *Stádium* hatása a kortársakra, a reformkori magyar társadalom haladó és visszahúzó erőire egyaránt elhatározó. A későbbi nagy ellenfél, Kossuth fogalmazta meg Széchenyi működésének Gergely András által is tárgyalt szakaszát értékelve, hogy miben állt igazi nagysága: „Ujjait a kornak ütőerére tevő, és megértette lüktetéseit. És ezért, egyenesen ezért tartom én őt a legnagyobb magyarnak... Gróf Széchenyit a kor szükségeinek hatalma alkalmas percben ragadta meg. Ő korának nyelvélé lön; ő a nemzet jobbjai gondolatának szavakat adott. És hatásának titka itt fekszik... Ki korának óramutatója, az korának nem Prometheusa: tán inkább őt teremté a kor, mintsem ő a kort.”

Gergely Andrást nemcsak tárgyyszeretete, világos, pontos fogalmazása, de szép magyar nyelve is dicséri, mely a téma tárgyalását gördülékennyé, s közérthetővé mellett élvezetessé is teszi. (*Akadémiai Kiadó, 1972.*)

KOVÁCS ISTVÁN